

Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü

Pınar BEDİRHANOĞLU*

Öz: 2000’li yıllar dünya kapitalizminin siyasi ve sınıfsal çelişkilerinin, başka politikaların yanı sıra, artan hanehalkı borçlanması yoluyla idare edilmeye çalışıldığı yıllardır. ABD’nin 2000’lerin başından itibaren uyguladığı parasal genişleme politikalarından beslenen bu sürecin, 2013’ten itibaren yine ABD’deki para politikası değişiklikleriyle sonuna gelmiş görünmektedir. Bu makale, son yıllarda dünya çapında artan otoriterleşme eğilimlerini bu tarihsel bağlam içinde düşünmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, bu konjonktür 1980’lerden bu yana uygulanan neoliberal finansal serbestleşme politikalarının tarihsel gelişimi içinde değerlendirilecek, 2000’li yıllarda yaygınlaşan hanehalkı borçlanmasının genel olarak Güney ülkeleri, özel olarak da Türkiye’deki siyasi ve sınıfsal sonuçları, bunların devletin dönüşümü üzerindeki belirleyici etkisine odaklanılarak tartışılacaktır. Makalenin temel savı, neoliberalizmin finansal serbestleşme politikaları üzerinden başlattığı “gelecek üzerine kumar”da Güney devletleri üzerine oynanan en sert aşamaya gelindiğidir.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, finansallaşma, devletin dönüşümü, Güney ülkeleri, Türkiye

Financialization, New Class Contradictions and Transformation of the State

Abstract: The political and class contradictions of world capitalism in the 2000s have been tried to be managed, besides other policies, though household indebtedness worldwide. This process, which had been precipitated by the expansionary monetary policies of the US after the 2000s, seems to come to its end today by the monetary policy changes in the US again. This paper intends to make sense of the recent authoritarian tendencies in the world within this historical context. It will thus evaluate this conjuncture within the historical development of the neoliberal financial liberalization policies since the 1980s, and problematize the political and class contradictions of widespread household indebtedness in the 2000s in the South in general and in Turkey in particular by focusing on the determining role of these contradictions on state transformation. The paper will

* Dr, ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

mainly argue that the “gamble on future” that neoliberalism launched through financial liberalization policies comes to its severest stage today where the gamble is played now on the Southern states.

Key Words: Neoliberalism, financialisation, state transformation, Southern countries, Turkey

Giriş

Türkiye’de ve dünyada devletlerin otoriter, popülist, otokratik, faşizan olarak tanımlanabilen sert dönüşümlerden geçtiği tarihsel bir konjonktür içindeyiz. Türkiye’deki dönüşüm 2015 Haziran’ından bu yana baş döndürücü bir hal almışken, dünya bu hızı küçük bir gecikmeyle de olsa yakalamış görünüyor. 2010’lar boyunca Türkiye’de Erdoğan ve Rusya’da Putin’in yanına eklenen Macaristan’da Orban, Hindistan’da Modi, Filipinler’de Duterte ya da Brezilya’da Bolsonaro gibi otoriter/otokrat liderler seçimle iş başına gelip iktidardayken liberal demokrasiyi tahrip eden ya da yıkan tarihsel aktörler olarak artık liberal çevreleri de tedirgin etmeye başladı.¹ Oysa, dünyada 1990’lardan, Türkiye’de 2000’lerden başlayarak demokratikleşme hayalleri kurulan yılların üzerinden henüz pek de fazla süre geçmedi. 1991’de Sovyetler Birliği’nin yıkılışının ardından neoliberal, liberal ve muhafazakar kesimler tarafından yükseltilen bu iyimserlik, AKP’nin 2002’de iktidara gelmesiyle Türkiye’ye de sirayet etmiş, AKP’nin yükselişi Müslüman muhafazakar “çevre”nin Kemalist “merkez”e karşı gerçekleştirdiği bir devrim olarak (Barkey and Çongar, 2007:63) kutsanmıştı. AKP’nin, ordunun sivil siyaset üzerindeki vesayetini kaldıracak ve Kürt sorununu müzakere yoluyla çözecek demokrat bir iradenin taşıyıcısı olduğu da düşünülüyordu (Kuru, 2012). Bu makale, dünyada ve Türkiye’de 2010’lu yıllarda demokratikleşmeden otoriterleşmeye, barıştan savaşa ve şiddete, istikrardan krize doğru hızla evrilen bu süreci, dünya kapitalizminin finansallaşma eğiliminin genel olarak Güney ülkelerinde, özel olarak da Türkiye’de yarattığı sınıfsal çelişkilere dikkat çekerek tartışmayı hedeflemektedir. Basit bir neden-sonuç ilişkisi üzerinden düşünülmemesi gerektiği uyarısını yaparak, 2000’lerin başından itibaren uluslararası piyasalara damgasını vuran ucuz kredi bolluğunun 2013’ten bu yana sonuna gelmiş olmasının bu değişimde etkili bir tarihsel dinamik olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Çözümlemenin sınıfsal çelişkiler bağlamında yapılacak olması devletin otoriter dönüşümünü, iktisadi değişimlerin neden olduğu siyasi bir değişim olarak değil, ekonomi-politik ayırımının ötesine geçip kapitalist üretim ilişkilerinin çelişkili toplumsal bütünlüğü içinde anlama çabasının bir ürünüdür. Kapitalist üretim ilişkileri, sermayenin herhangi bir tarihsel anda önüne çıkan doğal, sınıfsal, siyasi,

¹ *The Economist* dergisinin 16-22 Haziran 2018 haftası yayınlanan sayısının kapağının bu liderlere ayrıldığını buraya not edelim. Derginin kapak sorusu ise şöyle: “Güçlü adamlar demokrasiyi nasıl yıkıyor?”

ideolojik, teknolojik, iktisadi, kültürel, ulusal, uluslararası ya da yerel, her türlü sınırı aşış emek gücünü metalaştırarak kendini büyütme için verdiği mücadele içinde şekillenir (Clarke, 1990/1991:453)². Kapitalizmin güncel sınıfsal çelişkileri içinde devleti ve devletin dönüşümünü düşünmek ise, devletin içsel olarak çelişkilerle malûl olan kapitalist üretim ilişkileri içinde kendisini nasıl yeniden ürettiğini ve dönüşüğünü neoliberalizmin tarihsel özgüllüklerini dikkate alarak düşünmek anlamına gelmektedir.

Günümüzde devletin siyasi, iktisadi, ideolojik ya da kurumsal olarak içinden geçtiği tüm dönüşümleri tartışmak bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacak bir çabadır. Bu nedenle, bu makale bu dönüşüm sürecini, neoliberalizmin olmazsa olmazı olan finansal serbestleşme politikalarının emek-sermaye ilişkilerinde yarattığı değişimlere odaklanarak çözümlemeye çalışacaktır. Öte yandan, finansal dinamiklere odaklanmanın, özellikle otoriterleşme tartışması açısından kritik bir önemi olduğu düşünülmektedir. Zira, günümüzde Güney'in otoriter/otokratik liderlerinin en önemli ortak paydalarından biri, ülkelerinin en fakir ve çaresiz toplumsal kesimlerinin oylarıyla iktidara gelmiş olmaları ve siyasi söylem ve stratejilerini bu kesimlerin kendilerine bağlılığını sürdürme kaygısıyla belirlemeleridir. Bu geniş kitlelerin neoliberal dönüşüm yılları boyunca neler yaşadıkları ve bugün kendilerini neden bu liderlerle özdeşleştirdiklerini anlamak için sorgulanabilecek en önemli konulardan biri –her ülkede ayrı ayrı incelenmesi gerekmele birlikte- 1980'lerden başlayarak gündeme gelen finansal serbestleşme süreçlerinin içeriği, seyri ve sonuçlarıdır. Makalenin ilk bölümü, devletin dönüşümü tartışmasında finansa atfedilen bu önemin nedenlerini tartışmayı ve 1980'ler ve 1990'larda Güney ülkelerinde hayata geçirilen finansal serbestleşme politikalarının sonuçlarını bu açıdan kısaca gözden geçirmeyi amaçlamaktadır. Takip eden ikinci bölümde, Güney ülkelerindeki finansal serbestleşme süreçlerine 2000'li yıllarda damgasını vuran hanehalkı borçlanmasının kapitalist üretim ilişkileri bağlamında ne anlama geldiği kuramsal ve tarihsel olarak tartışılacak, bu çerçevede Türkiye'de AKP iktidarları döneminde artan hanehalkı borçlanmasının özgül siyasi ve toplumsal sonuçlarına ilişkin bir çözümleme denemesi yapılacaktır. Makalenin temel savı, günümüzde yaygınlaşan otoriterleşme eğilimlerinin, 1980'lerden bu yana Türkiye de dahil pek çok Güney ülkesinde uygulanan neoliberal finansal serbestleşme politikaları sonucu ortaya çıkan yeni sınıfsal denge, gerilim ve çelişkilere yanıt niteliğinde olduğudur.

Kapitalizm, Neoliberalizm ve Finansallaşma

Neoliberalizme, David Harvey'nin (2004; 2006) tanımından yola çıkarak bir sınıf

² Clarke (1990/1991) bu makalesinde, sermaye birikim sürecine içkin kriz eğilimlerini ve kapitalizmin sermaye-emek karşıtlığı üzerindeki tarihsel gelişimini anlamamıza yardımcı olacak çok yetkin bir Marksist kuramsal tartışma yapmaktadır. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Clarke, 2012.

projesi olarak yaklaşırsak, 1970'ler krizine yanıt olarak ortaya çıkan neoliberal politikaların hayata geçiriliş süreçlerini ve sonuçlarını, emeğin sermaye karşısındaki tarihsel kazanımlarını yok etmeyi hedefleyen çok katmanlı sınıfsal ve siyasi mücadeleler içinde düşünmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Kuzey ve Güney ülkelerinde 1980'lerden bu yana farklı içeriklerle, ancak büyük ölçüde eş zamanlı olarak hayata geçirilen neoliberal finansal serbestleşme politikaları, kapitalist üretim ilişkilerinin sermaye lehine yeniden üretimi için çok elverişli koşullar yaratmıştır. Devletlerin, şirketlerin, kurumların ve emekçilerin artan oranda ve giderek karmaşıklaşan finansal piyasa araçları yoluyla borçlanmalarını beraberinde getiren bu sürecin neden olduğu finansal, iktisadi ve siyasi krizler, 1990'lar boyunca bir ülkeden diğerine Güney ülkelerini, 2007'den itibaren ise ABD'deki eşik-altı ikincil konut kredisi piyasasında ortaya çıkan finansal çöküşün ardından Avrupa'ya da yayılarak Kuzey ülkelerini ve dünyayı etkisi altına almıştır.

Finansal serbestleşme süreci ve borçluluk ilişkileri, neoliberal politikaların süreklilik ve yapısallık kazanmasında 1980'lerden beri kritik bir rol oynamıştır. Neoliberal politikaların Güney ülkelerinde hayata geçirildiği ilk yıllarda, Özal gibi karizmatik liderler, askeri darbeler ya da Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası örgütler eliyle gerçekleştirilen iradi müdahalelere yoğun bir ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Ancak bu ihtiyaç, finans piyasaları devletlerin, kurumların, şirketlerin ve hanehalklarının bütçelerini çevirmelerinde vazgeçilmez hale geldikçe giderek azalmış, neoliberal politikaların hayata geçirilmesi IMF, DB ve Avrupa Birliği gibi örgütlenmelerin ince ayarlarını gerektirmeye devam etse de, asıl olarak finans piyasalarının dayatmaları ve yapısallaşmış para ve kredi ilişkileri üzerinden sürmüştür. Bu yorum, günümüzde finansal piyasaların meşruiyetinin arttığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Tam tersi, Türkiye'de Erdoğan'ın 2016 yazından başlayarak "finans lobisine" karşı başlattığı "kurtuluş savaşı" örneğinde de görüleceği gibi, Güney ülkelerinin siyasi liderleri finansal piyasaların kendilerine çizdiği sınırları zorlamak için, küresel piyasa dinamiklerini 1990'lar ve 2000'lerdeki söylemlerinin aksine siyasileştirmekte, eleştirmekte ve bu siyasi karşıtlık üzerinden toplumsal onay tesis etmeye çalışmaktadırlar.³

Akademik çevrelerde giderek daha yaygın kabul görmeye başlayan "finansallaşma" kavramı, 1980'lerden bu yana uygulanan finansal serbestleşme, genişleme, derinleşme, tabana yayılma ya da içerme politikaları sonucunda kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde finansal alanın günümüzde oynamaya başladığı bu yeni ve kritik role vurgu yapmakta, hatta bazı yazarlar tarafından kapitalizmin girdiği yeni bir çağ olarak tanımlanmaktadır (Sawyer, 2013). Sermaye birikiminde finansal alanın oynadığı rolün yeni olmadığını vurgulayan Ben Fine (2010:18) ise, günümüz finansallaşmasının ayırt edici özelliğinin "finansın,

³ Erdoğan'ın 20 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de üç aylığına olağanüstü hal ilan edildiğini açıkladığı konuşmasının bir bölümünü kredi derecelendirme kuruluşu Standard and Poors'u eleştirmeye ayırmış olması, bu açıdan önemlidir. Bkz."OHAL dün gece ilan edildi", Hürriyet, 21.07.2016.

geleneksel sınırlarının ötesine geçerek, kişisel ve iktisadi-toplumsal yeniden üretim sürecine giderek daha fazla yayılması” olduğunu ileri sürmektedir. Bu tartışmanın kendisi, uzun süre Marksistler de dahil pek çok görüşten yazar tarafından salt spekülasyon olarak değerlendirilen finansal yatırımların günümüz kapitalizminin yeniden üretimi için önemli işlevleri olduğunun artık kabul edildiğini göstermektedir. Finansallaşma bugün, sermayenin akışkanlığını, hareket kabiliyetini, emek ve devlet dahil siyasi ve toplumsal ilişkiler üzerindeki disiplinini artırmakta, bilgisayar ve bilişim sistemlerinde yeni teknolojileri özendirerek sermaye birikimine katkıda bulunmakta ve bir dünya para sisteminin yokluğunda sermayenin değerini koruma ve risklerini idare etme kaygılarına cevap oluşturmaktadır (Albo vd., 2010:19, 121; Fine, 2010:19; Bryan vd., 2009). Makalenin bu bölümünde, kredi ilişkilerinin emek-sermaye ilişkileri açısından ne anlama geldiği ve 1980’lerden bu yana Güney ülkeleri ve Türkiye’de hayata geçirilen finansal serbestleşme politikalarının sınıfsal sonuçları Açık Marksist kavramsallaştırmalar üzerinden tartışmaya açılacaktır.

Gelecek Üzerine Bir Kumar Olarak Borçlanma

Neoliberalizmin sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü artırmak için işe koştuğu en önemli stratejilerin başında finansal serbestleşme gelmektedir. Batı’da kâr oranlarının yükseliş hızında yaşanan düşüşler ve doğrudan yatırım açısından dönemin “gelişmekte olan ülkeler”inde hüküm süren siyasi riskler, 1970’lerde küresel sermayeyi finansal kâr arayışına yöneltmiş, dünyayı finansal yatırımlar için uygun bir alana dönüştürme hedefi bu bağlamda gelişmiş kapitalist ülkelerdeki hükümetlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının önüne yeni bir siyasi proje olarak konulmuştur. Kuzey ve Güney ülkelerinde büyük ölçüde eş zamanlı olarak hayata geçirilmeye başlanan finansal serbestleşme politikaları, Kuzey’de farklılaştırılmış finans piyasalarının birleştirilmesi ya da ticaret ve yatırım bankacılığı arasındaki ayrımların kaldırılması gibi uygulamalara işaret ederken, Güney’de borsaların kurulması, devletlerin piyasadan borçlanmalarını sağlayacak finansal araçların oluşturulması gibi yepyeni finansal pratikler anlamına gelmiştir (O’Brien and Williams, 2016:157-158; Gowan, 2009:8-10). Finansal hareketliliğin önündeki engellerin kaldırılmasını, dolayısıyla 1945 sonrasının finansal baskılama politikalarına son verilmesini hedefleyen bu politikalarla, devletlerin, şirketlerin, kurumların ve hanehalklarının üretim ve yeniden üretim süreçlerinin karmaşıklaşmış borçlanma mekanizmaları üzerinden finansal sermayenin önceliklerine göre şekillendiği küresel bir dönüşüm süreci içine girilmiştir.

Açık Marksist yaklaşım, bu tarihsel süreci emek-sermaye ilişkilerine odaklanarak çözümlenememesi için bize önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Kredi ve borç ilişkilerinin, genel olarak sermayenin toplumsal ilişkilerin bütünü üzerindeki tahakkümünü nasıl artırdığı sorusunu, Açık Marksist yazarlar “kredinin gelecek üzerine bir kumar olduğu” (Holloway, 1996:17) tespitinden yola çıkarak yanıtlamaktadırlar. Kısaca açmak gerekirse, sermaye döngüsü içinde para-sermaye,

sermayenin en hareketli biçimine karşılık gelir. Yeri yurdu olmayan para-sermaye, üretken-sermaye açısından kaçınılmaz olan emekle dışı dış mücadele etme sıkıntısını taşımaz. Sermaye döngüsüne kredi olarak dahil olan biçimi, kredi alan kesimler üzerinde, daha etkin bir emek sömürüsü için baskı oluşturur. Zira, kredi alan sermayedar gelecekte bunu geri ödeyebilecek düzeyde artı değere el koyacağını vaat etmektedir. Eğer bu başarılabilirse kumar, sermaye açısından faiz ve kâr elde edilerek kazanılmış olur. Bu Açık Marksist sorgulama, sermayenin finansa kayışını, emeğin tahakküm altına alınmasında yaşanan zorlukların bir ifadesi olarak incelemekte, finansa kayışın emek-sermaye ilişkilerinde tarihsel olarak yarattığı yeni ve derinleşen çelişkileri kavramamıza yardımcı olmaktadır (Bonfeld ve Holloway, 1996:211-212).

Simon Clarke bu kuramsal tartışmaya, kredi ilişkisinin kapitalist üretim ilişkilerinin krize meyilli içsel çelişkilerindeki kurucu rolünü vurgulayarak katkıda bulunmaktadır. Clarke'a (1990-1991: 460-2) göre, kredi genişlemesi sermayeye, birikimin önündeki engelleri kaldırma mücadelesinde zaman ve gevşeme olanağı sağlar ve sermayenin aşırı birikim ve eşitsiz gelişme eğilimini güçlendirir. Kredi genişlemesinin sınırlarına ulaşıldığında, piyasanın geçici canlılığı da sona erecektir. Bu koşullar altında çok önemsiz bir gelişme bile bir krize neden olabilir. Ortaya çıktığında üretken sermayenin değersizleşmesine, üretken kapasitenin yok olmasına ve yedek emek ordusunun olağanüstü büyümesine, dolayısıyla da işsizliğe neden olan kriz, ancak kârlı birikim koşulları yeniden sağlandığında atlatılabilir. Bu aşırı birikim-kredi-aşırı birikim-kriz döngüsü, sermayenin toplumsal ilişkiler üzerindeki tahakkümünü artırır ve sermaye ilişkisinin toplumsal hayatın giderek her boyutunu kapsayacak şekilde genişlemesine ve derinleşmesine neden olur.

Neoliberal dönüşüm sürecinin tarihsel gelişimi içinde 1980'lerden 2000'lerin başına kadarki dönem, bu kavramsal çerçevenin özellikle Güney ülkelerinde oldukça açıklayıcı olduğu bir dönemdir. 1980'lerden başlayarak Güney ülkelerinde hayata geçirilen finansal serbestleşme politikaları, devletlerin de piyasadan borçlanmaya başlayarak bu sürece dahil olduğu borçlanma-kriz sarmalları içinde uygulamaya konmuştur. 1994 Meksika krizinden başlayıp 1990'lar boyunca birer birer Güney ülkelerini vuran bir dizi finansal kriz bu sürecin ürünüdür. Bu krizlerin siyasi açıdan en önemlisi 1997 Doğu Asya krizi olmuş, ancak bu kriz dahi, uluslararası finans kuruluşları tarafından Güney ülkelere dayatılan standart program paketini kökten bir biçimde değiştirememiştir. Doğu Asya krizi sonrasında neoliberalizmi "kurumsallaşma" vurgusuyla yeniden paketlenen "güç arayışında bir neoliberalizm"dir, zira artık neoliberal sermaye projesini, 1990'ların sonunda süreklileşen finansal krizlere ve bu nedenle gelişen toplumsal muhalefete rağmen uygulamaya devam edebilecek güçte kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır.

1980'ler ve 1990'larda Türkiye'de yaşananlar, sürecin, her ülkenin tarihsel özgüllükleri içinde şekillenen siyasi sonuçlarına ilişkin bir fikir verebilir. Bu yıllar Türkiye'de borçlanmanın yükünü sermaye yerine devletin çektiği ve emekçi kesimlerden yükselen muhalefet sertleştiği durumu finansal serbestleşmede bir

ileri aşamaya geçerek ya da gündelik hayatı açık şiddetle disipline ederek idare etmeye çalıştığı yıllardır. Nitekim, IMF'yle 1978 ve 1979'da imzalanan iki stand-by anlaşması ile 1980 askeri darbesini takip eden Özal döneminde, bir yandan iç finansal serbestleşme adımlarıyla sermaye kesimi desteklenmiş, diğer yandan da ücretlerin baskılanması, tarımsal desteğin azaltılması, devalüasyon ve KDV tarzı vergi politikalarıyla yeniden dağıtım mekanizmaları emek aleyhine bozulmuştur. Darbenin yıkıcı etkisinden 1989'da sıyrılmaya başlayan işçi muhalefetine devlet, aynı yıl sermaye hareketlerini serbestleştirerek yanıt vermiş, bu da 1990'lar boyunca devletin uluslararası sermaye piyasalarından yüksek faizlerle borçlandığı yeni bir dönem anlamına gelmiştir (Boratav, 2002:151-152; Boratav ve Yeldan 2006:422). Dönemin yoksulluğun ve yolsuzluğun artmasıyla baş gösteren siyasi ve sınıfsal gerilimleri, Kürt meselesi üzerinden iç muhalefetin şiddetle bastırılmasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmış, bu süreç 1990'lara damgasını vuran koalisyon hükümetlerine ortak olan tüm ana akım partileri zayıflatarak, İslamcı muhalefetin yükselişinin önünü açmıştır (Bedirhanoglu, 2009:58).

2000'lerde Güney'de Hanehalkı Borçlanması ve Yeni Sınıfsal Çelişkiler

Türkiye kapitalizminin 1990'ların sonunda içine düştüğü sınıfsal ve siyasi çıkmazlar, 2001 krizi sonrasında başta hanehalkı borçlanması olmak üzere yeni finansallaşma pratiklerinin yarattığı imkanlar çerçevesinde kısmen aşılmış, kısmen ertelenmiş, ama büyük ölçüde yeniden tanımlanmıştır. İçeriği ve derinliği farklılıklar gösterse de, finansallaşmanın diğer Güney ülkelerinde de benzer bir seyir izlediği söylenebilir.⁴ Bu bölümde önce, emekçi kesimlerin yaygın borçlandırılmasının kapitalist üretim ilişkileri içindeki kuramsal anlamı ve küresel belirleyenleri tartışılacak, daha sonra hanehalkı borçlanmasının AKP iktidarları dönemindeki seyirinin sınıfsal bir değerlendirmesi yapıp, Türkiye'de devlette son yıllarda yaşanan dönüşüm bu sınıfsal bağlam içinde yeniden düşünölmeye çalışılacaktır.

Kapitalist Piyasa Disiplininin Finansallaşmayla Yeniden Tanımlanması

Emekçi kesimlerin 2000'lerle birlikte dünya çapında artan borçluluğunun sınıfsal ve dünya-tarihsel anlamını kavrayabilmek için, borç ilişkisinin kapitalist piyasa disiplininin yeniden tanımlayan ve yeniden üreten kurucu etkisini mevcut Marksist önermeler ışığında yeniden düşünmek gerekmektedir. Liberal kuramlar, piyasayı bireylerin özgür iradeleriyle kurulan, kendiliğinden ve tarih-ötesi bir gerçekliğe sahip bir imkanlar alanı olarak tanımlarlar. Marksist yaklaşımlar açısından ise kapitalist piyasa, üretici kitlelerin üretim araçlarından devlet ve hakim sınıfların elbirliğiyle, zor, baskı, şiddet ve kandırma yoluyla kopartıldığı tarihsel bir sürecin bir

⁴ Güney ülkelerindeki finansallaşma süreçlerinin karşılaştırmalı çözümlemeleri için bkz. Bonizzi, 2014; Dodig vd., 2015; Karwowski ve Stockhammer, 2016.

ürünüdür. Buradaki “tarihsel” ifadesi, hem İngiltere’den başlayarak Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçişin gerçekleştiği, kabaca 14. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren somut bir tarihsel döneme (McNally, 1993:5-42), hem de üretici kitlelerin üretim araçlarından zor yoluyla kopartılmasının kapitalist üretim ilişkileri içindeki *sürekliliğine* işaret etmek için kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle, kapitalist piyasa, başta toprak olmak üzere üretim araçlarından faydalanma imkanları zorla ellerinden alınan ve mülksüzleştirilen geniş kitleler, yaşayabilmek için emek güçlerini para/ücret karşılığı meta olarak satışa çıkardıkları anda kurulur ve bu mülksüzlük halini sürekli kılacak siyasi, iktisadi ve toplumsal koşulların sürekli yeniden üretilmesiyle varlığını korur (Wood, 2003:17-18).⁵ Yaşayabilmek için emek-güçlerini para karşılığı satmaktan başka çaresi olmayan geniş emekçi kesimler için, kapitalist piyasa tam da bu nedenle bir özgürlük ve imkanlar alanı değil, bir zor ve zorunluluklar alanıdır.

Üretici kitlelerin üretim araçlarından zorla kopartularak mülksüzleştirildikleri ve yaşamak için emek güçlerini satmaya zorlandıkları bu tarihsel süreç, kapitalist piyasa ilişkilerinin çıplak şiddete başvurulmadan yeniden üretilmesinin, dolayısıyla da toplumsal ilişkilerde medenileşmenin pratik koşullarını sağlar. Zira, bu süreç içinde emek gücünün metalaşması, emeğin kendi gücüne yabancılaşması ve bunun üzerine kurulan sermaye ilişkisinin genelleşmesiyle, sınıflararası tahakküm ilişkileri “şeyler” arası ilişkiler görünümüne kavuşup, “doğallaşır”. En basit biçimde ifade edecek olursak, emekçinin üretim süreci içinde sermaye sahibine sattığı emek gücü, sermaye döngüsü içinde sermaye ve para biçimini alarak asıl sahibi olan emekçinin karşısına, ondan bağımsız ve onun üzerinde iktidar kuran dışsal disiplin görünümünde çıkar. Emek ve sermaye arasındaki sömürü ilişkisinin, metalararası değişim ilişkisi biçimini alarak normalleştiği bu süreç, kapitalizm öncesi toplumsal üretim ilişkilerinde eş zamanlı gerçekleşen artı-değere el konması anı ile el koyma koşullarını mümkün kılacak şiddet/zor kullanımının kapitalizmde birbirinden ayrılmasının bir ifadesidir (Wood, 1995:30). Kapitalizmde artı-değere tarafların özgür iradeleriyle dahil oldukları piyasa koşulları içinde el konulurken, kapitalist piyasanın içinde iş gördüğü hukuksal zemin devlet ve diğer siyasi, kültürel ilişkiler içinde garanti altına alınır. Sermaye-emek ilişkisinin burjuva hukukun çizdiği sınırların dışına çıkması durumunda devreye giren meşru açık şiddet kullanımı tarihsel olarak modern burjuva devlet tarafından düzenlenegelmıştır. Kapitalizmde iktisadi ve siyasi alanların bu şekilde tarihsel olarak birbirinden ayrılması, piyasanın bir özgürlükler, imkanlar ve eşitlik alanı gibi kurgulanmasının ve sermaye ilişkisinin meşru yeniden üretiminin koşullarını sağlar.

Bonefeld (2002:7) tüm bu medeni görünümüne rağmen, kimi Marksistler tarafından “sermayenin normal birikim koşulları” olarak tanımlanan bu süreç,

⁵ İlsel birikimin kapitalizm içinde sürekliliğini vurgulayan diğer bir örnek için bkz. Bonefeld, 2002. Harvey’in (2004) “mülksüzleştirerek birikim” kavramı aynı bakış açısının bir başka tarihsel yorumu olarak düşünülebilir.

sermayenin ilksel birikiminde yaşanan şiddetinin içkin olduğunu ileri sürer ve Benjamin'e referansla bunu şöyle ifade eder:

Sermayenin ilksel başlangıcının şiddeti, onun “medenileşmiş” eşitlik, özgürlük, serbestlik ve fayda biçimlerinin kurucu unsurudur. Bu biçimler, “eşitliğin” gerçek içeriğinin mülkiyet eşitsizliğinde eşitlik olduğunu gizlerler. Bunlar, ilk şiddetin tesis ettiği biçimlerdir, şiddetin medenileşmiş normal biçimleridir.

İşsizlik ya da düşük ücretler nedeniyle temel geçim koşullarının garanti altına alınamadığı anlar, piyasa zoruna içkin şiddetin emekçiler açısından açığa çıktığı ve görünür olduğu anlardır. Bu baskıyı erteleyerek hafifletmek ya da idare etmek adına başvurulmuş kredi ve borç ilişkileri ise, kapitalist piyasa zorunun emekçi kesimler üzerindeki disiplin etkisini önce geçici olarak askıya alır, daha sonra ise daha da sertleşmiş olarak yeniden serbest bırakır.⁶ Başka bir deyişle, kapitalist piyasa zoru emekçi kesimler açısından gündelik ve sürekli bir baskı ve varoluş koşulu anlamına gelirken, borçlanma özellikle borç ödeme dönemlerinde bu zor etkisinin katlanmasına neden olur. Borçlanmanın tek tek bireyler üzerinde yarattığı yıkıcı etkiyi tespit edebilecek toplumsal araştırmalar oldukça sınırlı olsa da, gazetelerin üçüncü sayfa haberlerinin hızlı bir taraması bu konuda önemli ipuçları vermekte⁷, borçlanmanın yarattığı yıkımın bireyin doğrudan kendisinin ve/veya yakınlarının yaşamını hedef alır hale geldiğini göstermektedir.⁸ Bu sürece, emekçiyi yeniden borçlandırıp borç döngüsünün devamını sağlayarak, borcu yeniden yapılandırarak ya da borç ödeme koşullarını emekçi lehine yeniden tanımlayarak yapılan iradi müdahaleler, borçlu birey için taşıdıkları anlamın ötesinde, sınıfsal ilişkilere siyasi kaygılarla biçim verme çabalarıdır.

Hanehalkı Borçlanmasının Küresel Belirleyenleri

Emekçi kesimlerin banka kredileriyle yaygın ve sistematik olarak borçlandırılması Kuzey ülkeleri için olmasa da, Güney ülkeleri için yeni bir tarihsel gelişmedir. Güney ülkelerinde neoliberal politikalarla refah devleti uygulamalarının gerilemesi, sağlık, eğitim ve emeklilik harcamaları artarken reel ücretleri o düzeyde artmayan ya da eriyen emekçi kesimleri, geçimlerini 2000'lerden itibaren borçlanarak sürdürmeye itmiş, bu süreç devletlerin ve bankaların kredi politikalarıyla da desteklenmiştir.

⁶ Bu sürecin Etienne Balibar'ın *Şiddet ve Medenilik* (2014) çalışmasında geliştirdiği “aşırı şiddet” kavramı ile çözümlendiği bir çalışma için bkz. Bedirhanoglu (2015).

⁷ 500 bin TL'lik borcu için eşi ve kızıyla birlikte kendisini öldüren bir kişinin haberi için bkz. “500 bin Liralık Borç Cinneti”, *Hürriyet*, 26.6.2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23587246.asp>; yine, tefeciden aldığı borcu ödeyemediği için intihar eden bir müteahhitin haberi için bkz. “Son Kurşunu Kafasına Sıktı”, *Hürriyet*, 11.7.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara/20954861.asp>.

⁸ Benzer bir yorum için bkz. Wray, 2011:15.

Lapavitsas (2009:135-6), Batı'da bu sürecin nasıl şekillendiğini şöyle açıklamaktadır: 1980'lerden itibaren finans piyasalarından borçlanma imkanları artan Batılı şirketler finansman ihtiyaçlarını giderek bankalardan değil bu piyasalardan karşılamaya başlamış, ellerindeki fonları bu nedenle pazarlamakta zorlanan bankalar ise gözlerini fakir hanehalklarının küçük birikimlerine ve işçilerin ücretlerine dikmişlerdir. Emekçilerin aldıkları kredileri ödeyememeleri durumunda evlerinin ve fiilen o zamana kadarki tüm birikimlerinin bankalara geçmesini Lapavitsas, finansal el koyma olarak tanımlamaktadır. Bankalar, ev fiyatlarındaki dalgalanmalara ve emekçi kesimlerin aldıkları kredileri ödeyememe riskine karşı, bu riskleri teminat kredileri yoluyla satışa sunmaya başladıklarında ise, 2008 krizine neden olan kontrolsüz finansallaşmanın ölü açılmıştır.

Panitch ve Gindin (2005; 2014) ya da Gowan (1999; 2009) gibi yazarlar, Lapavitsas'tan farklı olarak, finansal serbestleşme politikalarının dünya çapında uygulanabilmesinin ardındaki temel itici gücün ABD olduğunu ileri sürmüşlerdir. ABD'nin dünya kapitalizmi içindeki hegemonik pozisyonunun Batı Almanya ve Japonya tarafından tehdit edilmeye başlandığı 1970'lerde ABD bu tehdide, küresel sermayenin finansal alana kaçma eğilimlerini sahiplenip, bunun içinde kendine yeni imkanlar yaratarak karşılık vermiş, kendisini giderek daha çok finansallaşan ve karmaşıklaşan dünya ekonomisini yönetebilecek yegane küresel güç olarak yeniden kurmuştur (Panitch ve Gindin, 2005). Gowan (1999; 2009) bu süreçte ABD'nin oynadığı kritik rolü vurgulamak amacıyla, dünya kapitalizminin 1980'ler ve 1990'larda Dolar-Wall Street rejimi, 2000'lerden itibaren ise yeni bir Wall Street rejimi tarafından yönetildiğini ileri sürmüştür. 2008 dünya kapitalist krizinin ilk patladığı ülke ABD iken, günümüzde tüm finansal yatırımcıların gözünün hala ABD Merkez Bankası'nda (FED) olması ve küresel yatırımların hala FED'den gelen sinyallere göre yön değiştirmesi bu stratejinin – en azından bugüne kadar-sonuç verdiğini göstermektedir.

ABD'nin 2000'li yıllarda kendi krizlerine cevaben uyguladığı para ve faiz politikaları, Güney ülkelerindeki hanehalkı borçlanma süreçleri üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. ABD'nin önce 2000 yılındaki dot.com krizine, daha sonra da 2007-2008 krizine parasal genişleme politikaları, başka bir deyişle finansallaşmayı sürdürerek yanıt vermesi, 2000-2013 yılları arasında küresel finans piyasalarına damgasını vuran ucuz kredi bolluğunun temel sebebidir. Ancak, bu süreçte Güney'deki devletlerin çıkmazı, gidişatı üzerinde etkili olmadıkları bir finansallaşma sarmalına aynı sürecin 2000'ler boyunca yarattığı geçici rahatlama içinde bağımlı hale gelmiş olmalarıdır. Bu bağımlılığın düzeyi ve içeriği, önümüzdeki yıllarda Güney ülkelerinde yaşanacak toplumsal ve siyasi gerilimler üzerinde belirleyici olacaktır.

Güney'in bu yeni bağımlılık sorununa sermaye-emek ilişkileri üzerinden bakacak olursak, 2000'lerde küresel piyasalara hakim olan para bolluğunun sonuna gelmiş olması sermaye-emek ilişkilerinde ertelenen çatışmalardan artık kolayca kaçılmayacağına habercisidir. Finansallaşmış dünya kapitalizminin güncel

çelişkileri içinde kendilerini yeniden üreten Güney devletleri için bu, 2000'ler öncesine göre daha daralmış ve daha riskli bir politika alanı içinde hareket etmek demektir. Bu alanı neoliberal finansallaşmayla daraltan para-sermaye bugün, itaatkar, daha ucuz ve daha kalifiye iş gücü talep etmekte, bu talebe duyarsız devletleri ve coğrafyaları para ve kredi disipliniyle cezalandırmakta, devletlerin bu nedenle ortaya çıkacak toplumsal tepkileri, ne olursa olsun bastırmasını beklemektedir. Güney devletlerinin bu talepler karşısında ne tür yeni siyasi ve iktisadi stratejiler izleyecekleri, Güney ülkelerinin özgül sınıfsal ve siyasi mücadeleleri içinde belirlenecektir.

2000'lerde Güney'de artan hanehalkı borçlanmasının istatistiksel sonuçlarını Türkiye üzerinden düşünürsek, hanehalkı borçluluğunun hanehalklarının harcanabilir gelirlerine oranı Türkiye'de 2003'te yüzde 7.5 iken, bu oran 2007'de yüzde 22.7'e, 2015'te yüzde 52'ye çıkmıştır; bankaların toplam kredileri içinde bireysel kredilerin oranı ise 2002'de 13.8, 2007'de yüzde 33.2, 2015'te ise yüzde 25.9 olarak hesaplanmıştır (Güngen, 2018:340). Tüketici kredileri ve kredi kartları borçlarının GSMH'ya oranı 2002'de yüzde 1.8 iken, bu oran 2012'de yüzde 17.3'e fırlamıştır (Güngen, 2017:29). Türkiye'de hanehalkı borçlanmasının GSMH içindeki ağırlığı, diğer Güney ülkelerine göre yine de henüz oldukça düşüktür. Zira, 2015 yılı itibarıyla aynı oran Güney Kore'de yüzde 78.9, Tayland'da 57.6, Macaristan'da yüzde 32.9 düzeylerindedir (Karwowski ve Stockhammer, 2016:40). Ancak, Türkiye'de asıl dikkat çekici olan hanehalkı borçlanmasında son yıllarda yaşanan hızlanmadır. 1997-2007 ve 2008-2105 dönemleri arasında Türkiye'de hanehalkı borçlanmasının GSMH içindeki payının artış hızı yüzde 329.8'dir -ki aynı oran, Güney Kore, Tayland ve Macaristan'da sırasıyla 34.7, 27.6 ve 151.8 olarak hesaplanmıştır (Ibid.). Sonraki bölüm, Türkiye'de AKP hükümetleri dönemindeki bu hızlı borçlanma sürecinin özgül siyasi ve sınıfsal anlamını tartışmaya açacaktır.

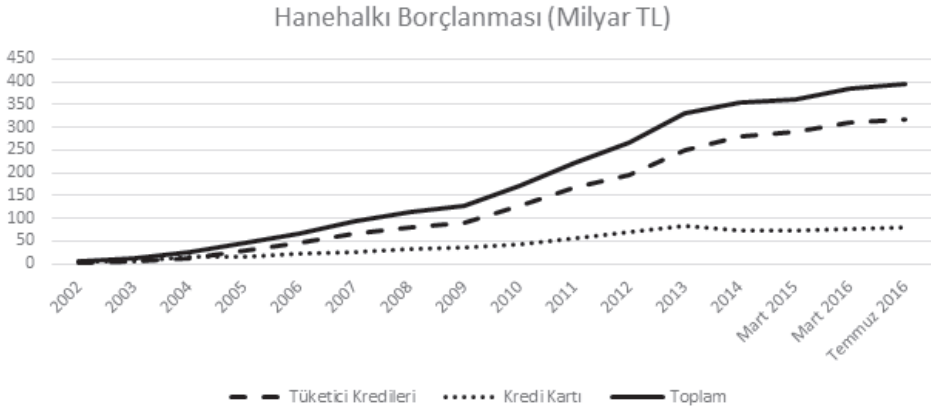
AKP Döneminde Türkiye'de Hanehalkı Borçlanması

Dünya finansal piyasalarına 2000'lerin başından itibaren damgasını vuran ucuz kredi bolluğu, 2002 yılında Türkiye'de tek başına hükümet kurmayı başaran AKP'nin uzun dönemli iktidarının maddi altyapısını sağlamıştır. Bu kısımda AKP hükümetlerinin 2000'lerin başından itibaren uyguladığı siyasi ve iktisadi politikaların kapsamlı bir çözümlemesini yapabilmek mümkün değildir. Bunun yerine, AKP'nin 2002'den bu yana uyguladığı hanehalkı borçlandırma politikaları, değişen küresel finansal dinamikler ve iç siyasi gelişmeler çerçevesinde kuşbakışı bir değerlendirmeye tabii tutulacak, bu bağlamda 2002-2016 yılları arasında önemli kırılma noktalarından geçerek yeniden tanımlanan "gelecek üzerine kumar" stratejilerinin günümüzde devlette yaşanan köklü dönüşümleri tetikleyen sınıfsal ve siyasi çelişkileri hazırladığı ileri sürülecektir.

2000'lerin başından itibaren küresel olarak artan borçlanma ve finansallaşma imkanları, İslamcı kimliğiyle iktidara gelen AKP'ye, bu durumdan kaynaklanan siyasi kırılmalıklarını aşmak için pek çok siyasi ve iktisadi fırsat sunmuştur. AKP

iktidarları, küresel finans çevrelerinin ve Batılı ülkelerin 2000'lerdeki finansal dayatmalarına da yine kendi somut siyasi ve İslami öncelikleri etrafında yanıt vermişlerdir. Sonuç olarak, küresel piyasalarda para bolluğunun olduğu yıllarda AKP, bir yandan bu bolluktan daha çok pay kapmak için neoliberal politikalara sadık bir profil çizmiş, diğer yandan da ülkeye akan kredileri seçici bir şekilde dağıtarak, ülkede kendi İslami projesini destekleyecek sadık bir seçmen ve sermaye tabanı yaratmaya girişmiştir.⁹ Grafik 1, bu süreçte hanehalkı borçlanmasının oynadığı sınıfsal ve siyasi rolü düşünmemize olanak vermektedir.

Grafik 1: Türkiye’de Hanehalkı Borçlanması (2002-2016)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, “Türkiye Ekonomisine Haftalık Gelişmeler ve Genel Görünüm” (aktaran Akçay, 2017:69)

Grafik 1’in siyasi ve sınıfsal bir okumasını yapacak olursak, AKP’nin 2009 ve 2013’te karşı karşıya kaldığı küresel finansal ve iç siyasi sorunları hanehalkı borçlanmasını genişleterek idare etmeye çalıştığı söylenebilir. 2009, küresel kapitalist krizin etkilerinin ihracat kanalı üzerinden Türkiye’ye yansımaya başladığı (Cömert ve Yeldan, 2018:18) ve özelleştirme nedeniyle istihdam koşullarının değiştirilmesine direnen TEKEK işçilerinin Aralık soğuşunda Kızılay’da çadırlarda direnişe geçtiği (Ercan ve Oğuz, 2015:130) yıldır. 2009 sonrası hanehalkı borçlanmasının yeniden düzenlenen konut kredileriyle artırılmasının ve böylece sınıfsal ve siyasi gerilimlerin geleceğe ertelenmesinin nedenleri, Türkiye’de hukuk sisteminin iktidara bağlanmasının önünü açan 2010 anayasa referandumu ya da 2010-11 Arap isyanlarının AKP üzerinde yarattığı siyasi kaygılar çerçevesinde yeniden düşünülmelidir. Hanehalkı borçlanmasında ikinci kırılma noktasını

⁹ 2000’li yıllarda bu konu üzerine pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Bir kaç iyi örnek için bkz. Buğra ve Savaşkan, 2015; Kutun ve Tören, 2016.

oluşturan 2013 ise, bir yandan küresel finans piyasalarındaki kredi bolluğunun sonuna geldiği, diğer yandan da AKP iktidarının siyasi programını gelecekle için tehdit olarak tanımlayan geniş kitlelerin Gezi direnişiyile sokaklara döküldüğü yıldır. Hanehalkı borçlanması, önceki kırılmaya göre daha düşük bir artış hızıyla da olsa 2013 sonrası yeni bir ivmelenme içine girmiş, bu ivmelenme 2015 sonrası güçlenmiştir. Bu ikinci kırılmanın da, AKP ile Gülen Cemaati'nin yollarının ayrılmasına neden olan 17/25 Aralık 2013 yolsuzluk skandalı, 2014 cumhurbaşkanlığı seçimleri, 2015 genel seçimleri ya da Suriye iç savaşının Türkiye'ye taşıdığı bombalamalar nedeniyle ortaya çıkan siyasi gerilimler bağlamında düşünülmesi gerekmektedir.

AKP dönemindeki bu hanehalkı borçlanma eğrisini konjonktürel siyasi gelişmelerin yanı sıra genel sınıfsal bağlamı içinde de düşünmek, Türkiye kapitalizminin 2000'li yıllarda AKP tarafından tetiklenen ve 2010'lardaki otoriter dönüşümlerin önünü açan yeni sınıfsal çelişkilerini anlamamıza yardımcı olabilir. Uzun dönemli bakıldığında, 2010'lu yıllarda AKP iktidarının Türkiye'de idare etmek zorunda olduğu siyasi ve sınıfsal gerilimlerin temelinde, finansallaşmış Türkiye ekonomisinin artık süreklileşen finansal zayıflık ve krizleri bulunmaktadır. Türkiye 2018 yılında 229 milyar dolarlık toplam dış borç yükü ve 2017'de yüzde 5.5'e çıkan cari işlemler açığıyla, Güney ülkeleri arasında finansal istikrarsızlıklara karşı en kırılgan olan ülkeler arasında sayılmaktadır (Boratav, 2018). 2013'ten bu yana küresel piyasalarda hüküm süren dalgalanmaların en fazla etkilediği ulusal paralar sıralamasında da TL, Arjantin peso'sundan sonra ikinci durumdadır.¹⁰ Uluslararası piyasalarda kredi bolluğunun hüküm sürdüğü 2000-2013 döneminde Türkiye'de dış borçlanmada devletten özele –şirketlerin ve hanehalklarının borçlanmasına- doğru bir kayış olması (Akçay, 2017: 67-79) ve bu kredilerin giderek inşaat ve konut sektörlerini beslemesi (Karaçimen ve Çelik, 2017), bu finansal kırılğıktan siyasetin, ekonominin ve toplumun etkilenme biçimlerini de belirlemiştir. Zira, uluslararası kredi imkanlarının geniş olduğu 2013 yılına kadar, çoğunluğu iktidara yakın inşaat şirketlerince dışardan borçlanılarak yapılan konutlara talep, düşük ve orta gelirli toplumsal kesimler borçlandırılarak yaratılmıştır. Grafik 1'deki eğrinin yükseliş dinamikleri bu çerçevede düşünülmelidir. Dışardan borçlanmaya dayalı bu saadet zinciri, borçlanma maliyetleri düşük olduğu sürece sorunsuzca sürdürülebilmiş ve AKP iktidarlarına ihtiyaç duyduğu toplumsal ve maddi desteği sağlamıştır. Uluslararası kredi imkanlarının daralmaya başladığı ve paranın başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelere dönme eğilimine girdiği 2013 sonrası ise, devletin, şirketlerin ve hanehalklarının hep birlikte yeniden üretimini sağlayan bu saadet zinciri gerilmeye başlamış, AKP iktidarı siyasi, iktisadi ve toplumsal bedelleri ağırlaşan politika tercihleriyle karşı karşıya kalmaya başlamıştır.

¹⁰ “Standard & Poor's'dan Türkiye ekonomisine ‘resesyon’ uyarısı”, Birgün, 10.10.2018.

Sonuç

2000'ler boyunca Güney ülkelerinde uygulanan finansallaşma ve hanehalkı borçlanması politikalarının, bu coğrafyada yeni sınıfsal ve siyasi çelişkiler yarattığı ve bunları idare etmeye çalışan Güney devletlerinin köklü dönüşümlerden geçtiği tarihsel bir dönem içindeyiz. 1980'lerde emeğin uzun bir tarihsel süreç içinde kazandığı siyasi ve iktisadi gücünü kırmak için yola çıkan neoliberal sermaye projesinin, bu açıdan oldukça başarılı olduğunu kabul etmek gerekiyor. Zira, ABD eliyle de tetiklenen finansal serbestleşme ve genişleme sürecinin yarattığı geçici rahatlama, emekçilerin refah devletiyle kazandıkları haklar neoliberal politikalarla teker teker ellerinden alınırken, bunlara karşı kollektif bir direniş gelişmesinin büyük ölçüde önüne geçmiştir.

Ancak, bu sonucun yeni sınıfsal çelişki ve gerilimler pahasına alındığını da gözden kaçırmamak gerekiyor. Zira, neoliberal politikalara sol programlarla ve örgütlü olarak karşı çıkan emekçi kesimlerin siyasi gücü, özellikle 2000'lerden itibaren bunların karşısına yeni bir emekçi kesim çıkartılarak kırılmıştır. Başka bir deyişle neoliberalizm, örgütlü emeğin gücünü kırarken, emekçilerin en zayıf, en güvencesiz, en eğitimsiz, bugüne kadar kendisine en fazla rezerv emek havuzunda yer bulabilmiş, her Güney ülkesinin özgül siyasi dinamikleri içinde o yıllara kadar en horlanmış kesimlerinin, yeni talepleriyle siyaset sahnesine çıkmalarının önünü açmıştır. Bu makale, bu sürecin hanehalkı borçlanması üzerinden nasıl geliştiğine ve günümüzde kapitalist üretim ilişkilerini nasıl yeni çelişkilerle tanımladığına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu kesimlerin krizin getireceği küçülmeyle evlerine geri dönmelerini ya da finansal krizlerin bedelinin kendileri aleyhine toplumsallaştırılmasını sessizce izlemelerini beklemek naiflik olur. Fransa'da Kasım 2018 patlayan Sarı Yelekliler isyanı, sorunun Güney ülkelerini aşan küresel niteliğine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak sermaye, neoliberal dönemde emeğin 19. yüzyıldan beri verdiği mücadelelerle kazandığı hakları finansallaşma sayesinde teker teker tasfiye ederken, 19. yüzyılın "toplumsal sorunu"nu pek çok Güney ülkesinde geri çağırılmış görünüyor. Bu da, neoliberalizmin finansal serbestleşme politikaları üzerinden başlattığı "gelecek üzerine kumar"da, Güney devletleri üzerine oynanan en sert aşamaya gelindiğini göstermektedir. Sermayenin, finansal kapitalizmin sürekli krizlerini, bu krizler içinde gelişen toplumsal muhalefete rağmen sermaye lehine çözmeye devam edecek güçte bir devlet yapısı arayışının, "medeni" piyasa ilişkilerinin çizdiği sınırların dışına çıkıp çıkmayacağı, bu kumarda emeğin nerede duracağıyla belirlenecektir.

KAYNAKÇA:

- Akçay, Ü. (2017) “Finansallaşma, Merkez Bankası Politikaları ve Borcun ‘Özelleştirilmesi’”, Bedirhanoglu, P., Çelik, Ö. ve Mıhçı H. (der.) **Finansallaşma Kısacasında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek** içinde, İstanbul: NotaBene, 45-80.
- Albo, G., Gindin, S. ve Panitch L. (2010) **In and Out of Crisis: The Global Financial Meltdown and Left Alternatives**, Oakland, California: Spectre PM Press.
- Balibar, É. (2014) **Şiddet ve Medenilik**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barkey, H.J. ve Çongar, Y. (2007) “Deciphering Turkey’s Elections, The Making of a Revolution”, *World Policy Journal*, 24(3), 63-73.
- Bedirhanoglu, P. (2009) “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, Uzel, İ. Ve Duru, B. (der.) **AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu** içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi, 39-64.
- Bedirhanoglu, P. (2015) “L’Endettement comme forme d’extrême violence”, *Jura Gentium*, 12, 87-97.
- Bonefeld, W. ve Holloway J. (1996) “Conclusion: Money and Class Struggle”, Bonefeld W. ve Holloway J. (der.) **Global Capital, National State and the Politics of Money** içinde, Londra: Palgrave Macmillan, 210-227.
- Bonefeld, W. (2002) “History and Social Constitution: Primitive Accumulation is not Primitive”, **The Commoner**, <http://www.commoner.org.uk/debbonefeld01.pdf>.
- Bonizzi, B. (2014) “Financialization in Developing and Emerging Countries. A Survey”, *International Journal of Political Economy*, 42 (4), 83-107.
- Boratav, K. (2002) **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara: İmgeYayınevi.
- Boratav, K. ve Yeldan, E. (2006) “Turkey: 1980–2000: Financial Liberalization Macroeconomic (In)stability, and Patterns of Distribution”, Taylor L. (der.) **External Liberalization in Asia, Post-Socialist Europe and Brazil** içinde, Oxford: Oxford University Press, 417–255.
- Boratav, K. (2018) “2019’da ekonomiye IMF programı ...”, **Birgün**, 11 Mayıs 2018.
- Bryan, D., Martin R. ve Rafferty, M. (2009) “Financialization and Marx: Giving Labour and Capital a Financial Makeover”, *Review of Radical Political Economics*, 41 (4), 458-472.
- Buğra, A. ve Savaşkan O. (2015) **Türkiye’de Yeni Kapitalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clarke, S. (1990-1991) “The Marxist Theory of Overaccumulation and Crisis”, *Science and Society*, 54(4), 442-67.
- Clarke, S. (2012) “Marksist Aşırı Birikim Kuramı ve Kriz”, **Eğitim, Bilim, Toplum**, 10 (38), 116-136.

- Cömert, H. ve Yeldan E. (2018) “A Tale of Three Crises in Turkey: 1994, 2001 and 2008-09”, **ERC Working Papers in Economics**, 18/09.
- Dodig N., Hein, E. Ve Detzer, D. (2015) “Financialisation and the Financial and Economic Crises: Theoretical Framework and Empirical Analysis for 15 Countries”, **Institute for International Political Economy Berlin Working Paper**, No.54/2015.
- Ercan, F. ve Oğuz, Ş. (2015) “From Gezi Resistance to Soma Massacre: Capital Accumulation and Class Struggle in Turkey”, Panitch L. Ve Gindin, S. (der.) **Socialist Register** içinde, 51 (1), 114-135.
- Fine, B. (2010) “Neoliberalism as Financialisation”, *Saad-Filbo A. ve Yalman G. (der.) Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries Policy Dilemmas, Crises, Mass Resistance* içinde, *Londra: Routledge*, 11-23.
- Gowan, P. (1999) **The Global Gamble, Washington’s Faustian Bid for World Dominance**, Londra ve New York: Verso.
- Gowan, P. (2009) “Crisis in the Heartland”, **New Left Review**, 25, 5-29.
- Güngen, A. R. (2018) “Financial Inclusion and Policy Making: Strategy, Campaigns and Microcredit *a la Turca*”, **New Political Economy**, 23(3), 331-347.
- Güngen, A. R. (2017) “Finansal Tabana Yayılma Siyaseti ve Türkiye’de Devletin Finansallaşması”, Bedirhanoglu, P., Çelik, Ö. ve Mihçı H. (der.) **Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek** içinde, İstanbul: NotaBene, 23-44.
- Harvey, D. (2004) “The ‘New’ Imperialism: Accumulation by Dispossession”, Panitch L. ve Leys, C. (der.) **Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge** içinde, Londra: The Merlin Press, 63-87.
- Harvey, D. (2006) “Neo-liberalism as Creative Destruction”, **Geografiska Annaler: Series B, Human Geography**, 88 (2), 145-158.
- Holloway, J. (1996) “The Abyss Opens: The Rise and Fall of Keynesianism”, Bonefeld W. ve Holloway J. (der.) **Global Capital, National State and the Politics of Money** içinde, Londra: Palgrave Macmillan, 7-34.
- Karaçimen, E. ve Çelik, Ö. (2017) “Türkiye’de Gayrimenkul ve Finansın Derinleşen ve Yeniden Yapılan İlişkisi”, Bedirhanoglu, P., Çelik, Ö. ve Mihçı H. (der.) **Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek** içinde, İstanbul: NotaBene, 83-102.
- Karwowski, E. ve Stockhammer, E. (2016) “Financialisation in Emerging Economies: A Systematic Overview and Comparison with Anglo-Saxon Economies”, **Economics Discussion Papers**, 2016/11, Londra: Kingston Üniversitesi.
- Kuru, A. (2012) “The Rise and Fall of Military Tutelage in Turkey: Fears of Islamism, Kurdism, and Communism,” **Insight Turkey**, 14(2), 37-57.

- Kutun, M. ve Tören, T. (2016) **Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Lapavistas, C. (2009) “*Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation*”, *Historical Materialism*, 17(2), 114-148.
- McNally, D. (1993) “Origins of Capitalism and the Market”, McNally, D. **Against the Market** içinde, Londra ve New York: Verso, 5-42.
- O’Brien, Robert ve Marc Williams (2016) **Global Political Economy: Evolution and Dynamics**, New York: Palgrave Macmillan.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2005) “Superintending Global Capital”, **New Left Review**, 35, 101-123.
- Panitch, L. ve Gindin, S. (2014) “Political Economy and Political Power: The American State and Finance in the Neoliberal Era”, **Government and Opposition**, 49(3), 369-399.
- Sawyer, M. (2013) “What is financialization?”, **International Journal of Political Economy**, 42 (4), 5–18.
- Wood, E. M. (2003) “The Detachment of Economic Power”, Wood, E.M. **Empire of Capital** içinde, London and New York:Verso, 9-25.
- Wood, E. M. (1995) “The Separation of the ‘Economic’ and the ‘Political’ in Capitalism” in Wood, E.M. **Democracy against Capitalism** içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 19-48.
- Wray, L. R. (2011) “Minsky’s Money Manager Capitalism and the Global Financial Crisis”, **International Journal of Political Economy**, 40(2), 5-20.

